

ayrıca tartışılmıştır. Bazı İslâm âlimleri bir hadise dayanarak büyük günahları Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadına zina iftirasında bulunmak ve faiz yemek şeklinde sıralamışlardır (Buhârî, "Veşâyâ", 23, "Hudûd", 44; Müslim, "İmân", 38, 145). Diğer bazı âlimler ise bu hadiste bir sınırlama bulunmadığını öne sürerek esas belirleyici unsurun işlenen günahın dünyada had cezası, âhirette de azap, gazap, tel'in ve tehdit gerektirip gerektirmediği hususu olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu ölçü pek çok kimsenin kaçınmayacağı küçük hataları da ihtiva edebileceği için büyük günahların çerçevesini haddinden fazla genişletmektedir. Diğer taraftan râvinin âdil olması onun her türlü günahahtan kaçınması anlamına gelmez. Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Mübârek, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân gibi ünlü hadis âlimleri, peygamberler dışında hiç kimsenin günahsız olamayacağı düşüncesinden hareketle itaati isyanından fazla olan râvileri âdil kabul etmişlerdir. Ziyâd b. Ebû Süfyân, davranışlarında isyan yönünün ağır bastığı gerekçesiyle Haccâc b. Yûsuf'un rivayetlerinin terkedildiğini belirtmiş, aynı kişi hakkında Zehebî, "Büyük günahlar işlemeseydi, bir takım kötülükler ve haksızlıklar yapmasaydı durumu iyi idi" demiştir.

Küçük günahlarda ısrar etmenin fisk alâmeti sayılmasının sebebi râvide dinî hassasiyetin bulunmaması, kötü alışkanlıklardan vazgeçmemesi, dolayısıyla daima bir günah işlemeye veya amelî fiskın başında yer alan, Resûlullah adına yalan söylemeye cüret etmesi ihtimali olup tamamen dinî bir faaliyet olan hadis rivayetinde râviye güvenilmemesi, naklettiği hadislere de güvenilemeyeceği sonucunu ortaya çıkarır.

Hadis râvisinin fâsık sayılıp sayılmaması, fisk sebebi olan davranışların işleniş şekline ve niteliğine göre de değişir. Bilinçli bir şekilde fiskını açığa vuranların rivayetleri kesinlikle kabul edilmez. İbn Hibbân, fiskını açığa vuranların, rivayetlerinde doğru sözleseler bile yaptıklarından dolayı mecrûh sayılacakları görüşündedir. Ancak icthada dayalı bir yorum sonucunda fiska düşen, fakat bunun farkında olmayanlar için iki durum söz konusudur. Fisk olup olmadığı kesinlik kazanmayan davranışlarda bulunan râvilerin rivayeti ittifakla makbul sayılır. Fisk olduğu kesin şekilde bi-

linen hareketlerde bulunanlardan, kendi görüşlerini desteklemek amacıyla da olsa yalan konuşmayı haram sayarak bundan kaçınanların rivayetleri de kabul edilir. Fakat amaçları doğrultusunda yalan konuşmayı câiz, hatta dinî bir görev sayanların rivayetleri kesinlikle reddedilir.

Fisk sebebiyle tenkit edilen (mecrûh) râvinin rivayeti münker hadis grubuna girer.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "fsk" md.; Buhârî, "Veşâyâ", 23, "Hudûd", 44; Müslim, "İmân", 38, 145, "Muḳaddime", bab 1; Şâfiî, *er-Risâle*, Kahire 1399/1979, s. 493; İbn Hibbân, *eş-Şaḫîḫ*, Beyrut 1407/1987, II, 83; a.m.f., *Kitâbü'l-Mecrûḫîn*, I, 62, 79, 80, 305; II, 271; Hatib, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357 — Medine, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), s. 79-80, 116, 120, 160; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḫṣûl*, IV, 572; Âmidî, *el-İḥkâm*, II, 314; Karâfî, *el-Furûḳ*, Kahire 1347 — Beyrut, ts. (Âlemü'l-Kütüb), IV, 66; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, Beyrut, ts., I, 466; II, 86; a.m.f., *el-Kebâ'ir*, Beyrut 1396/1976, s. 8; İbn Hacer, *Şerḫü Nuḫbeti'l-fiker*, Kahire 1409/1989, s. 41; a.m.f., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 210; Şevkānî, *İrşâdü'l-fuḫûl*, s. 53; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rifet), s. 27; Abdullah Aydınli, *Hadis İstılaḫları Sözlüğü*, İstanbul 1985, s. 57; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (doktora tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 67-69.

EMİN ÂŞIKUTLU

FITNAT HANIM

(ö. 1194/1780)

Şöhreti çok yaygın,
en beğenilmiş kadın divan şairi.

Şöhretine ve içinden pek çok tanınmış şahsiyetler çıkmış bir aileden gelmesine rağmen hayatı hakkında hal tercümesi kaynaklarında mevcut bilgiler yok denecek kadar azdır. Kendisine dair bilinenler, baba tarafı ile kocasının kim olduğu ve ölüm tarihinden öteye gitmez. Buna ilâveten yakın zamanlarda yaşı, hayatının ilk ve son devresinin rastladığı çağ ile kabrinin nerede olduğu hususunda bazı yanıltıcı iddialar ortaya atılmış, hatta yaşadığı zamanla öldüğü tarihin doğru dürüst tesbit edilmediğinden bile söz edilmiştir. Hakkındaki yetersiz bilgileri, istifade edilmemiş bazı kaynaklar ve yeni dikkatlerin yardımı ile biraz daha ileriye götürmek mümkündür.

Lehcetü'l-luḡât ve *Atrabü'l-âsâr* gibi kültürümüz bakımından mühim eserler bırakmış Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin (ö. 1166/1753) kızı olan Fit-

nat Hanım İstanbul'da doğdu. Annesi, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadı Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed'in kızı Hatice Hanım'dır (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelle-tü'n-nisâb*, vr. 340^a). Anne tarafında büyük babasından başka, onun kayınpe-deri olan Feyzullah Efendi gibi iki kayınbiraderi Feyzullahafendizâde Mustafa ve Seyyid Murtaza efendiler de şeyhülislâm olmuşlardır. Fitnat'ın yetiştiği baba çevresi, Rumeli kadılarından Antalyalı Kara İbrâhim Efendi'nin oğlu olan büyük babası Şeyhülislâm Ebûişhak İsmâil Naîm'den başlayarak amcası İshak Efendi, babası Mehmed Esad ve kardeşi Mehmed Şerif ile kardeşinin oğlu Atâullah Mehmed Efendi olmak üzere içinden beş şeyhülislâm çıkmış, kültür seviyesi çok yüksek bir ailedir. Bu şahsiyetlerden kendileriyle beraber olabildiklerinin Fitnat'ın yetişmesinde, şiirlerinde akis bulan ileri kültürü elde etmesindeki tesir ve rolleri şüphe götürmez. Oğlu İshak Efendi dolayısıyla kendisine Ebûişhak denilmiş olan büyük babası Şeyhülislâm İsmâil Naîm Efendi'den bu yana Fitnat'ın babası Esad Efendi dahil bu ailenin fertleri hep Ebûişhakzâde diye anılmaktadır.

Fitnat'ın, hal tercümesi kaynaklarında meçhul kalmış doğum yılı için bazı müelliflerce 1730 veya 1748 gibi herhangi bir vesikaya dayanmayan tarihler ile sürüldükten başka çok uzun bir ömür sürdüğü yolunda da bazı tahminler yürütülmüştür. Divanındaki 1168'e (1755), hatta ondan bir iki yıl öncesine giden manzumelerini henüz yedi sekiz yaşlarında iken yazmış olduğu gibi bir netice doğuracağı için doğumunu 1748 gösteren kaydı (Basmadjian, s. 144) kabul etmeye imkân yoktur. Diğer taraftan onu, daha III. Ahmed devrinde (1703-1730) şöhret bulmuş ve gençlik çağını Lâle Devri'nin eğlence âlemleri içinde yaşamış sananlar da olmuştur. 1130'da (1717) (*Devhatü'l-meşâyih*, s. 107), başka bir kayda göre de 1136'da (1723-24) (Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 789, s. 38; Fatîm, s. 214) doğan kardeşi Mehmed Şerif'ten yaşça küçük olduğu belli olan Fitnat'ın doğum tarihi bundan sonraki yıllarda aranmalıdır.

Fitnat Hanım'ın esas adı kabir taşında görüldüğü üzere Şerife Zübeyde olmakla beraber Hüseyin Ayvansarâyî bunu bazan Emetullah (*Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 23), bazan Fitnat Zübeyde olarak (a.g.e., II, 175) kaydettikten başka bir de Şerife Emetullah Fitnat suretinde gösterir (*Mec-*

mua-i Tevârih, nşr. F. Ç. Derin — V. Çubuk, İstanbul 1985, s. 92). Diğer bütün kaynaklarda geçen Zübeyde adının mezar taşında da bulunması onun doğruluğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Ali Canip Yöntem'in *Hadikatü'l-cevâmi*'deki Emetullah ismini Hibetullah şekline sokan yanlışı (İA, IV, 626), esas kaynağa bakılmadığından Fitnat'tan bahsedenlerce hep bu şekilde tekrarlanmıştır.

Fitnat Hanım'ın hayat seyri içinden gelebilen tek bilgi, onun ilmiye ricâlin-den Derviş Mehmed Efendi ile evlenmiş olduğudur. Şiirden hoşlanmaz, basit ruhlu bir kimse olduğu rivayet edilen kocası, Fitnat Hanım'ın annesinin mensup bulunduğu ve Âl-i Feyz diye anılan Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi ailesindedir. Müderrislikten başlayarak Recceb 1186'da (Ekim 1772) Edirne kadısı, Fitnat Hanım'ın ölümünden sonra da nakîbüleşraf ve İstanbul kadısı oluşunu takiben Rumeli kazaskeri olan Derviş Mehmed Efendi'nin babası kazasker ve nakîbüleşraf Seyyid Abdullah da Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Seyyid Mustafa Efendi'nin çocuğudur. Görüldüğü gibi Fitnat'ın annesi nasıl Fezullah Efendi'nin kızı tarafından torunu ise Derviş Mehmed Efen-

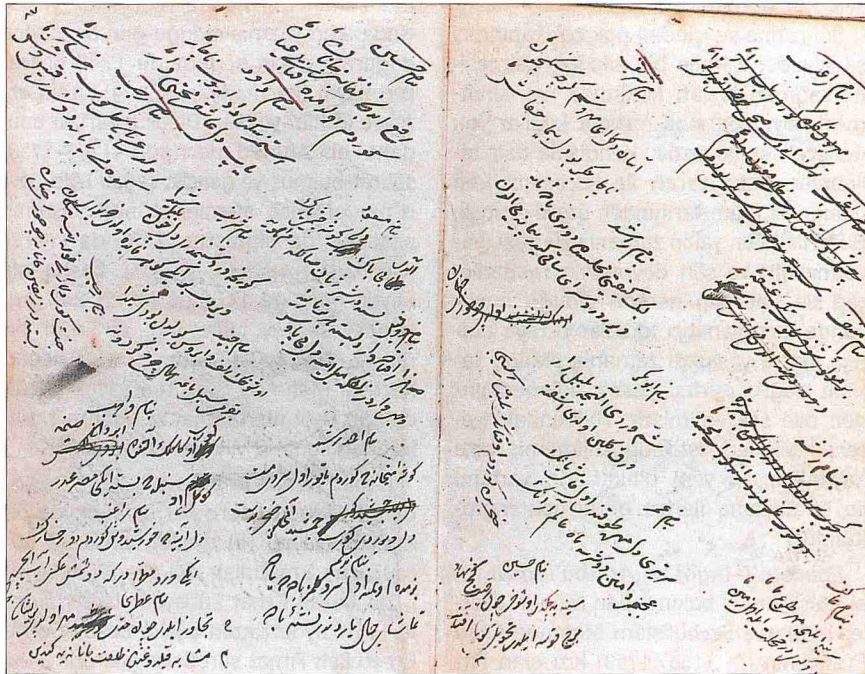
di de Fezullah Efendi'nin oğul tarafından torunlarından. Derviş Mehmed Efendi'nin Fezullahzâdeler de denilen bu aileye mensubiyeti Âl-i Feyz'den olduğu özellikle söylenerek belirtilmiştir (Ahmed Rifat, *Devhatü'n-nükabâ*, İstanbul 1283, s. 44).

Fitnat'ın kültür, duyu ve zevk bakımından kendisine üstün bulunduğu kocası ile, kadın şairlerden diğer bazıları için de söylendiği gibi mesut bir evlilik yaşamadığına dair bir rivayet *Meşâhîr-ü'n-nisâ*'dan bu yana, araya yaşlı bir adam olmasına rağmen onunla evlendirildiği gibi birtakım yeni unsurlar da katılarak tekrarlanagelir. Ali Canip Yöntem, "Bazı manzumelerinden pek mesut yaşayamadığı anlaşılıyor" demektese de (YM, nr. 30, s. 76) Fitnat'ın manzumeleri içinde böyle bir hayat ârızasını aksettirecek bir telmihe dahi rastlanmamaktadır.

Fitnat Hanım'ın şöhret ve istidadının Koca Râgıb Paşa'nın sadâreti zamanında parladığının söylenmesinin yanı sıra, paşa ve onun yakın çevresinden şair Haşmet ile kendisi arasında geçtiği belirtilen latife ve fıkralar nakledilir. Râgıb Paşa ile Fitnat'ın ailesi arasında onun sadrazamlığından öncesine giden bir tanışıklık

tesbit edilebilmektedir. Babası, Belgrat Seferi sırasında ordu kadısı olarak Rumeli'de bulunurken Avusturya ve Rusya ile 14 Cemaziyelâhîr 1152'de (18 Eylül 1739) imzalanan Belgrad sulh antlaşmasını hazırlayan heyette, o zaman sadâret mektupçusu bulunan Râgıb Efendi (Paşa) ile beraber murahhas olarak çalışmış (Râgıb Paşa, *Telhisât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9764, vr. 73^a; Subhî, *Târîh*, İstanbul 1198, vr. 160^b), daha sonra da bu antlaşma ile ilgili pürüzlerin 14 Zilhicce 1153'te (2 Mart 1742) neticeye bağlanacağı mükâleme meclislerinde bu defa reîsül-küttâb sıfatını taşıyan Râgıb Paşa ile yine birlikte olmuştur (a.g.e., vr. 186^b, 187^b, 189^{a-b}). Aralarındaki yakınlık, Fitnat'ın babası Esad Efendi'nin şeyhülislâmlığını o esnada Mısır'da vali bulunan Râgıb Paşa'nın bir kaside ile tebrik etmesi gibi vesilelerle kendini gösterir (Râgıb Paşa, *Divan*, Bulak 1252, s. 5-7). Râgıb Paşa sadrazam olduğunda da (1757) babası artık hayatta olmayan Fitnat onu bir tarih manzumesiyle tebrik eder. Aralarında rivayet edilegelen münasebetler, bundan önce hayatının bir kısmı çeşitli vazifelerle İstanbul dışında geçmiş olan paşanın, ölümüne kadar altı seneyi aşkın bir zaman devamlı olarak İstanbul'da kalma imkânını bulduğu sadrazamlık devresinde cereyan etmiş olmalıdır. Kendi hikemî şiirleri yolunda manzumeler yazan Fitnat üzerinde Râgıb Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu, onun yardımı ile yetiştiği ve şöhret kazandığı hep söylenmiştir. Ayrıca birbirleriyle "müşâare"leri bulunduğundan da daima bahsedilir. Bunun gibi aralarındaki şakalaşmalara dair çeşitli fıkralar nakledilmektedir. Hatta Râgıb Paşa ile kendisi arasında hissî bir alâka doğmuş olduğu bile rivayet olunur. Divanında Fitnat'ın Râgıb Paşa'ya olan nazîrelerinin beş manzumedan öteye geçmemesi, bahis konusu müşâarelerini gösteren metinlerin mevcut olmayışı ilgili rivayetlerde mûbalağa payı olduğunu göstermektedir. Vesikası bulunmadığından ihtiyatla karşılanması gereken bu rivayetler daha ziyade hayal mahsulü olarak gözüküyor. Rivayetlere bakılırsa Fitnat, Râgıb Paşa'nın şairler ve âlimlerle olan sohbet meclislerine de katılıyordu. Fatma Aliyye'ye göre Fitnat Hanım bu gibi meclislere örtülü bir kıyafetle iştirak etmekte, edebiyat ve fikir çevresinin simaları ile böyle konuşmaktaydı (*Ma'lûmât*, XI/245, s. 95). İçinde yetiştiği ailenin yüksek kültür seviyesinin bu gibi temaslara fırsat

Fitnat Hanım'ın divanının ilk tertibine ait kendi el yazısı ile müsveddesinde yaptığı bazı düzeltme ve ilâveleri gösteren sayfalar (İÜ Ktp., TY, nr. 2926, vr. 86^a-87^a)

verecek bir ortama sahip olduğu rahatça düşünülebilir.

Hayatıyla ilgili yeni bir bilgi olarak Fitnat'ın Edirne Kâdiri şeyhi Süleyman Efendi (ö. 1187/1773) ve Abdülkerim Efendi (ö. 1186/1772) gibi Edirneli şahsiyetlerin vefatlarına düşürdüğü tarihlerden, kocası Derviş Mehmed Efendi'nin Receb 1186'da (Ekim 1772) kadı tayin edildiği Edirne'de bulunduğunu öğrenmek kabül olmaktadır.

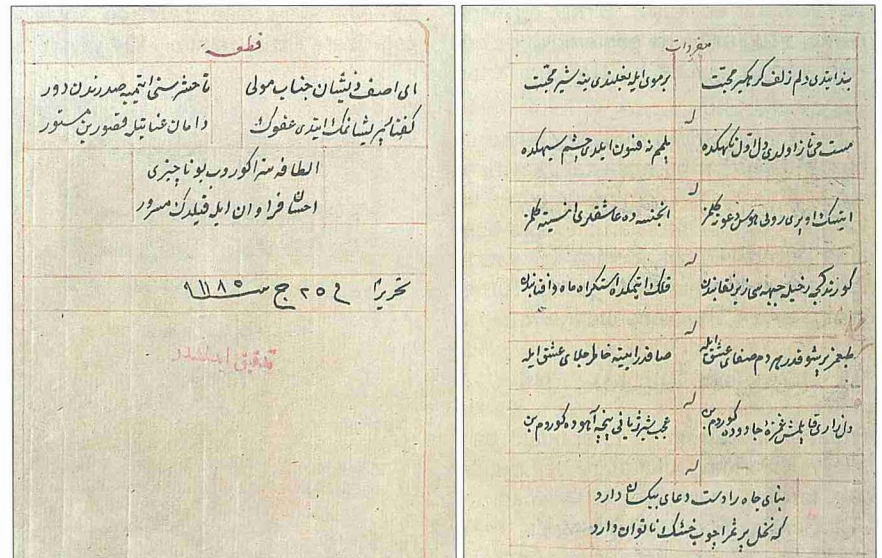
Divanında "Arz-ı Hâl-i Manzûm" adıyla yer alan mesnevi şeklindeki bir manzumesi, Fitnat'ın bir ara evinin "yatak yorgan kalmamacasına" bütün eşyası ile yandığını ve zamanın hükümdarından kendisini evsizlikten kurtarması için yardım dilediğini haber vermektedir. Fitnat, padişahın orayı bizzat gelip gördüğü müjdesinden aldığı cesaretle bu manzumeyi yazdığını, kendisi gibi bir şairin öyle şefkatli bir hükümdarın zamanında "beytsiz" (evsiz) kalamayacağını tevriyeli bir dille ifade etmektedir. Divanın gerek yazma gerekse basma nüshalarının hiçbirinde hangi padişaha hitaben yazıldığına dair bir kayıt bulunmayan bu manzumenin, Ali Canip Yöntem tarafından yönetilen bir mezuniyet tezinde olduğu gibi (Melike Öner, *Fitnat Hanım Hayatı ve Edebi Şahsiyeti*, İstanbul 1945, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Tez, nr. 195, s. 5) III. Osman'a yahut başka bir müellifçe de III. Mustafa'ya sunulmuş gösterilmesi (İbrâhim Necmi [Dilmen], I, 219-220) birer yanlış yakıştırma-
dır. İçinde Fitnat'ın, şehzadeleri için duada bulunduğu hükümdarın sadece iki kız çocuğu olup hiç erkek evladı doğmamış III. Osman olamayacağı meydandadır. Manzumenin muhatabının III. Mustafa olamayacağı da divanın onun zamanında yapılan ilk tertibine ait nüshaların hiçbirinde henüz mevcut bulunmayışı ile bellidir. Divanın ancak I. Abdülhamid devrindeki (1774-1789) yeni tertibine ait nüshalarında yer alabilmesi, adı belirtilmeyen bu muhatabın I. Abdülhamid olduğunu ve manzumenin ona sunulduğunu ortaya koymaktadır. Kardeşi Mehmed Şerif Efendi'nin 1192'de (1778) şeyhülislâm olduğu vakit oturduğu semtin merkeze uzak düşmesi ve oğlunun da o sırada ölümü dolayısıyla bir müddet Fitnat'ın evine yerleştiği hakkındaki kayda bakılırsa (Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, II, 100) manzumede bahis konusu edilen hadisenin vaktini, bu tarihle I. Abdülhamid'in cülûsu arasındaki zamanın büyük yangınlarından birinde aramak gerektiği belli olur.

Fitnat Hanım'ı III. Ahmed'in zevk ve safa devri içinde yetişmiş, Damad İbrâhim Paşa zamanında şairlik kudretine erişerek Lâle Devri'nin tantanalı eğlence âlemlerinde yerini bulmuş bir sima olarak gösteren ve İsmail Hikmet'ten bu yana (*Koca Ragıp Paşa ve Fitnat*, s. 27) bazı müelliflerce de tekrarlanan bilgi tamamen hayal mahsulüdür. I. Mahmud hakkındaki meşhur bahâriyyesini onun tahta çıkışı (1730) münasebetiyle yazmış olduğu zanı da bu esasız kanaatten kaynaklanmaktadır. Fitnat'ın şiirlerinin kronolojisi, bu manzumenin I. Mahmud'un saltanatının ancak son yıllarında yazılmış olabileceğini göstermektedir. Bu gibi asılsız bilgilerden hareket edilerek Fitnat'ın çok uzun bir ömür sürmüş olduğuna, doksanları bulmuş bir yaşta vefat ettiğine hükmedilmiştir.

Hayatının birçok yönleri gibi doğum tarihi belli olmadığından gerçek yaşı tesbit edilemeyen Fitnat Hanım 1194 (1780) yılında ölmüştür. Bütün eski kaynakların bu tarih üzerinde birleşmesine mukabil mezarının nerede olduğu yakın zamanlara kadar müellifler arasında bir tartışma konusu teşkil etmiştir. Mezarı için bazılarınca Eyüp'te farklı iki yer gösterilirken bazıları Fatih'te Çarşamba'da, büyük babası Şeyhülislâm İsmail Efendi Camii'nin haziresinde babası ve kardeşinin de yattığı aile kabristanında bulunduğu ihtimaline ağırlık vermişlerdir. Birçoklarınca Eyüp'te Feshâne'ye gi-

den yol üzerinde kendisi için yaptırılan türbede yattığı sanılmış, bu sebeple burası restore ettirilerek Fitnat Hanım'ın türbesi diye ilân edilmiştir. Daha sonraları ise İbrahim Hakkı Konyalı, onun ilim âlemince meçhul kalmış mezarını bulunduğu iddiası ile ortaya çıkarak Çarşamba'da adı geçen haziredeki aile kabristanında Seyyide Fitnat Zübeyde ismini taşıyan 1223 (1808) tarihli bir mezar taşının ona ait olduğunu ilân etmiş ve Fitnat Hanım'ın sanıldığı gibi 1194'te (1780) vefat etmeyip III. Selim zamanında daha hayatta olduğunu, ölümünden iki yıl sonra yapıldığı anlaşılan kabir taşındaki manzum kitâbenin ebced hesabı ile onun 1221 (1806) yılında öldüğünü gösterdiğini ileri sürmüştü, vefatında yaşının doksan doksan beş civarında bulunması gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda Fitnat'ın, Edirne Kâdiri şeyhi Süleyman Efendi'nin vefatı hakkındaki manzumesinde ebcedle düştüğü tarihin yılını yanlış ve zorlama bir hesapla 1209 (1794) suretinde göstererek iddiası için ayrı bir delil olarak kullanmak istemiştir (*Alan-ya*, s. 405-406, 426). İ. Hakkı Konyalı, daha sonra Mediha Atis takma adıyla kaleme aldığı bir yazıda bahsettiği mezar taşının fotoğrafını da verip iddiasını daha da kesinleştirmek ister ("*Şair Fitnat'ın Mezarı Bulundu*", *Tarih Hazinesi*, nr. 8, Mart 1951, s. 394-396). Bu iddia üzerine bahse karışan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Seyyide Fitnat Zübeyde'nin çok genç yaş-

Fitnat Hanım'ın, hayatta iken istinsah edilmiş divan nüshasının son iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 5497)

ta vefat ettiğini belirten mezar kitâbesinde, onun Âl-i Feyz'den olduğuna dair ibarenin Fitnat Hanım'ın kendi ailesiyle ilgili olmayıp Feyzullah adındaki ünlü şahsiyetlerden gelme başka ailelerden birini ifade ettiğini, dolayısıyla bu taşın Fitnat Hanım'a ait olamayacağını söyler ("Şaire Fitnat Hanım'ın Mezartaşı", *Tarih Dünyası*, nr. 3, 15 Nisan 1951, s. 965). İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bu yazısına İ. Hakkı Konyalı yine aynı takma adla verdiği cevapta iddiasında ısrarla kalmayıp meseleyi tamamen şahsiyata döker ("Şair Fitnat ve Tek Partili Rejimin İmtiyazlı ve Gedikli Âlimi İsmail Hakkı Uzunçarşılı", *Tarih Hazinesi*, nr. 12, Temmuz 1951, s. 580-585, 622). Konyalı, yaşı doksanlara varmış bir kimsenin mezar taşında daha yeni açmış bir gonca gibi iken gencecik yaşta öldüğünü söylemenin nasıl mümkün olabileceği hususunu da kabul edilmesi mümkün olmayacak birtakım te'villere başvurarak geçiştirmeye çalışır (Fitnat'ın mezarının yeri hakkında, burada adı zikredilmeyen eski ve yeni daha başka müelliflerin de çeşitli görüşleri şu yazıda toplu bir şekilde gösterilmiştir: Bilgin Tunalı, "Şair Fitnat Hanım'ın Mezarı", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 3. yıl, nr. 8-9, İstanbul 1980, s. 39-43). Konyalı'nın 1209 (1794) olarak göstermek istediği Edirne Kâdirî şeyhi Süleyman Efendi'nin vefatı hakkında Fitnat'ın manzumesindeki ebced tarihi, matbu divandaki hatalı metne (*Divân-ı Fitnat*, İstanbul 1286, s. 52) bakılıp ta'miyeli olduğu zannı ile burada yanlış olarak 1166 (1752-53) suretinde hesaplanmıştır. Divanın bütün yazma nüshalarında ise metin doğru şekliyle yer aldığı gibi ebcedli tarihi de her birinde ayrıca rakamla 1187 olarak işaret edilmiştir. Birkaç nüshada bunun 1186 şeklinde gösterildiği de görülmektedir (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 214, vr. 100^b-101^a).

Kabrin gerçek yerini ewelce belirtmiş bazı müelliflerin bu husustaki kayıtlarının bilinmemesinin doğurduğu bütün bu karışıklık ve münakaşalardan sonra bunların dışında kalmış iddiasız bir yazıda Fitnat'ın mezarının Eyüp Sultan Türbesi'nin hemen arkasında olduğu fotoğrafı da verilerek bildirilmiştir (Sırrı Akıncı, "Üç Mezar Taşı, Üç Hikâye", *Hayat Tarih Mecmuası*, nr. 8, Eylül 1969, s. 88-89). Fitnat'ın mezarının ve civarındaki bazı aile yakınlarının bulunduğu yer bugün tam tarifine kavuşmuştur (Mehmed Nesimi Haskan, *Eyüp Tarihi*, İstanbul 1993, I, 339-340; burada verilen mezar kitâbesi-

nin okunuşunda bazı yanlışlar bulunduğu gibi vefat tarihinin ayını gösteren işaretin de farkına varılmamıştır). Burası aslında bazı eski müelliflerce bilinmiş ve işaret edilmiş bulunmaktaydı. Eski Eyüp türbedarlarından Abdullah b. Sâlih Eyyübî, *Türbe-i Hazret-i Hâlid'in Âdâb-ı Ziyâreti ve Civarında Medfun Meşâhir* adlı eserinde, Fitnat Hanım'ın kabrinin türbenin hemen yanı başında Şeyhülislâm Seyyid Murtaza Efendi'nin mezarı yakınında olduğunu bildirir. Hususi elde bulunan bu eserdeki kaydı gören Bursa'lı Mehmed Tâhir ve Ali Canip gibi müellifler bu tarifile ilgili gereken tahkikleri yapmadıklarından meselenin hallini gözden kaçırmışlardır. Fitnat Hanım'ın kabrinin aynı zamanda Şeyhülislâm Murtaza Efendi'nin eşi Âbide Hanım'ınki ile de komşu olması bir tesadüf değildir. Bu, yukarıda açıklandığı üzere Fitnat'ın gerek annesi gerekse kocası tarafından Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi ailesiyle olan yakınlığı cihetinden izah edilebilecek bir husustur. Şeyhülislâm Murtaza Efendi'nin, Fitnat Hanım'ın annesiyle kocası Derviş Mehmed Efendi'nin iki ayrı koldan torunu buldukları Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu olduğunu burada hatırlamak gerekir.

Kazanlı müellif Rızâeddin b. Fahreddin, onun kabrinin Ebâ Eyyüb el-Ensârî'nin türbesindeki hazîrede olduğunu daha 1904'te haber veriyordu (*Meşhur Hatunlar*, s. 345). Biyografi mütehassısı Fındıklılı İsmet Efendi de şifahi açıklamalarında mezarın yeri için türbenin arka istikametini gösterir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 368).

Mezar taşında vefat tarihinin ayını belirten, fakat araştırmacılar tarafından farkedilmemiş olan işaretten anlaşılacağı üzere Fitnat Hanım 1194 yılının Zil-

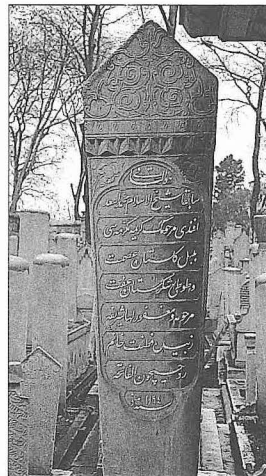
hiccesinde (1780 yılının son ayı) ölmüştür. Müstakimzâde de onun vefat tarihini zilhicce olarak böyle kaydeder (*Mecelletü'n-nisâb*, vr. 340^b). Rızâeddin b. Fahreddin, mezar kitâbesindeki bu işarete iyi dikkat etmediğinden ayı zilkade diye belirtmiştir (müellif bu arada yanlış olarak Fitnat'ın kardeşi Mehmed Şerif Efendi'nin de 1194'te öldüğünü söylemekte ve kabri-ni Fitnat'ınkinin yanında göstermektedir).

Mezar taşının münakaşa götürmez kesin şahitliğinden başka Fitnat'ın çağdaşı Sürûrî'nin onun ölümüne düşürdüğü tarih de 1194'tür (*Divan*, Bulak 1255, s. 302). Bu eserde bir dizgi hatası sonucu 1294 şeklinde çıkan tarih, Cevdet Paşa neşrinde divanın yazma nüshalarında olduğu gibi doğru şekliyle 1194 olarak kaydedilmiştir (*Sürûrî Mecmuası*, İstanbul 1299, s. 99).

Fitnat Hanım'ın baba tarafının Çarşamba'daki aile kabristanında Seyyide Fitnat Zübeyde'ye ait mezar taşı kitâbesinin onu Âl-i Feyz'den gösteren kaydını İbrahim Hakkı Konyalı ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı doğru anlayıp değerlendirmemişlerdir. Konyalı, büyük şahsiyetler yetiştirmekte çok bereketli ve feyizli bir aile olmasından dolayı Fitnat'ın baba soyuna "Âl-i Feyz" dendiğini zannetmiş, Uzunçarşılı da Feyzullah adını taşıyan tanınmış şahsiyetlerden gelen ailelerden herhangi biriyle ilgisi bulunmadığı düşüncesi ile Fitnat'ın "Âl-i Feyz"-den olamayacağını ifade etmiştir.

1223 (1808) tarihli mezar taşında gencecik yaşta ölmesine yanılan Seyyide Fitnat Zübeyde'nin, ailede hâtirasını devam ettirmek gayesiyle şair Fitnat'ın adı verilmiş bir torun olduğu hemen söylenebilir. Nitekim Fitnat'ın kardeşi Şeyhülislâm Mehmed Şerif'in adı da aynı şekilde bir toruna, onun oğlu Atâullah Mehmed'in çocuğu olup büyüdüğünde ilmiyeye intisap ederek Encümen-i Dâniş'in birinci reisliğine kadar yükselen Mehmed Şerif'e yine böyle bir düşünceyle verilmiştir. Hele Şeyhülislâm Mehmed Şerif Efendi'nin de doğrudan doğruya kendi oğluna Mehmed Esad diye babasının adını koymuş olması, ailede bu türlü bir ad koyma geleneğinin varlığını şüphe götürmez surette ortaya koymaktadır.

Fitnat, geleneğinde şeyhülislâm olmalarının dışında bir de hemen hepsi edebiyata düşkün, şiir söylemeyi seven şahsiyetler yetiştirmek bulunan bir aile için de medrese tahsili görmeden, klasik ede-

Fitnat Hanım'ın
Eyüp Sultan
Türbesi'nin
arkasında
bulunan
mezar taşı -
İstanbul

biyat için gerekli bilgi ve görgüyü kazanarak sanat kabiliyetini geliştirmek gibi bir imkânı elde etmiş nâdir Osmanlı kadınlarından biridir. Büyük babası Şeyhülislâm Ebûishak İsmâil Efendi "Naîm" mahlası ile şiirler yazarken iki oğlu, Fitnat'ın babası Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi ile amcası Şeyhülislâm İshak Efendi ile edebiyata ilgi duymuş, ikisi de birer divan sahibi olacak kadar bunda ileri gitmişti. Kardeşi Mehmed Şerif bu geleneği devam ettirerek bir divan da kendisi meydana getirmişti. Böyle bir muhit içinde kazandığı edebiyat görgüsünün tesiriyle Fitnat'ta daha erken yaşlardan şiir yazma hevesi uyandığını tahmin etmek güç değildir. Divanındaki tarih manzumelerinin en geriye gideninin 1168 (1755) yılına çıktığına bakılırsa onun bu yıllarda artık şiirler kaleme alacak, ebcedle tarih manzumeleri söyleyebilecek seviyeye gelmiş olduğu anlaşılır (İbrahim Hakkı Konyalı, onun tarih manzumelerini 1170'ten [1757] başlatmasının yanı sıra ayrıca bir kısmının yıllarını yanlış hesaplamış, sayısını da yine yanlış olarak yirmi sekizden ibaret göstermiştir). Sayısı elliyi bulan tarih manzumelerinin 1168-1193 (1755-1779) arasında yirmi beş yıllık bir zaman dilimini içine alışı, Fitnat'ın edebî hayatının süresi hakkında bir ipucu teşkil edecek mahiyettedir. Nazım tekniğine olan hâkimiyetine, ifade kuvvet ve rahatlığına rağmen küçük çapta bir divanda kalması -eğer arada, sayıca çokluk yerine azda mükemmeli aramak gibi bir düşünce söz konusu değilse- Fitnat'ın, zengin bir şiir yekünü ortaya koymasını mümkün kılacak kadar uzun ömürlü olmadığını akla getirir. Mükemmeliyet meselesinin kendini fazla hissettirmedığı tarih manzumelerinin 8 Şaban 1193'ten (21 Ağustos 1779) ileriye gidememesi, Fitnat'ın hayatının son bir buçuk yılını kendisini şiir yazmaktan uzak tutan rahatsızlıklarla geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Şairliğinde mühim bir yeri olan nazirleri, Fitnat'ın yetişmesi üzerinde tesir yapmış bazı kimseleri belli etmektedir. Yaptığı nazirelerin en çoğunun babası Esad Efendi ile kardeşi Mehmed Şerif Efendi'nin manzumelerine ait oluşu her ikisinin bu tesirdeki hisse ve yardım derecesini açıkça göstermektedir. Babasının yanı sıra ve özellikle onun ölümden sonra kardeşi Mehmed Şerif'in yol gösterici rolü bu ikisinin divanı karşılaştırıldığında çok iyi görülebilmektedir. Kardeşi, Fitnat'ın nazîre söylediği

şairlerin en başında yer alırken ikisinin tarih manzumeleri arasında da dikkatten kaçmayacak derecede bir paralellik ve beraberlik gözükmemektedir. Kardeşinin Fitnat üzerindeki tesiri bundan da öteye divanın tertip şeklinde de kendini ayrıca gösterir. Mehmed Şerif, divanının en başında yer alan na'tı nasıl bir rubâî dizisi halinde yazmışsa Fitnat da divanına böyle rubâîlerden meydana gelen bir na't ile başlamaktadır. Bunu, babasının na'tını tahmîs suretiyle yaptığı diğer bir na't takip eder. Bazan baba, kardeş ve kendisi üçünün birlikte bir başka şaire nazîre söyledikleri de görülür.

Küçük hacimli divanında tercibend ve terkibbend dışında sayıları çok olmasa da klasik şiirin hemen hemen her şeklini kullanmış olan Fitnat, kaside ve benzeri geniş çerçeveli manzumelerden çok gazel, kıta, rubâî çapında küçük hacimli şiirler yazmayı tercih etmiştir. Hacimlice sayılabilecek manzumeleri beş kaside, bir müseddes ve üç tahmisten öteye gitmezken şiirlerinin çoğunluğu gazelle tarih manzumeleri etrafında toplanır.

Fitnat Hanım, zamanının padişahları içinde sadece I. Mahmud (1730-1754) hakkında kaside yazmıştır. "Bahâriyye" adıyla tanınan bu kaside onun kronolojik bakımdan en geriye götürülebilen manzumesidir. Saltanat devresinin başlangıcında belki henüz dünyada olmayan yahut da çok küçük yaşta bulunan Fitnat'ın bu şiirinin I. Mahmud'un son yıllarına ait olacağı meydandadır. I. Mahmud devrine ait başka kaside ve tarih manzumesi görülmeyen Fitnat'ın III. Osman zamanıyla (1754-1757) ilgili olarak sadece bir kasidesiyle ("Teşrifîyye-i Hekimoğlu Paşa") üç tarih manzumesi mevcutken III. Mustafa devrine (1757-1774) ait tarih manzumelerinin sayısı büyük bir artışla yirmi üçe yükselir, kaside yine birde kalır ("İydiyye berây-ı Sadrâzam [Bâhir] Mustafa Paşa"). I. Abdülhamid zamanı ise (1774-1789) divanına on dokuz tarih manzumesiyle bir de kaside ("Kasîde-i Kalemîyye berây-ı Şeyhülislâm Vassâfzâde Mehmed Esad Efendi") getirir.

Fitnat, I. Mahmud dışında devrinin diğer padişahları için kaside yerine tarih manzumeleri yazmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte yüksek makam sahipleri hakkındaki tarih manzumelerinde zamanın padişahına dair methiyelerde bulunmaktan yine geri kalmadığı da gö-

rülür. III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in cülûsları ile onların çocuklarının doğumuna düşürdüğü tarihler yanında her iki hükümdarın yaptırdığı cami, çeşme, imaret gibi mimari eserleri için de tarih manzumeleri yazmış, bunlardan bazıları buraların kitâbelerine geçirilecek veya levha halinde asılacak kadar beğenilmiştir. III. Mustafa'nın 1177'de (1764) inşası biten Lâleli Camii ve Sebili ile I. Abdülhamid'in Bahçekapı'daki imarethânesine (1191/1777) ve Beylerbeyi Camii'nin ibadete açılışına (1192/1778) söyledikleri onun sevilen tarihleri arasındadır (Bahçekapı imarethânesi hakkındaki tarih manzumesi *Hadîkatü'l-cevâmî*'de [III, 176-177], esas telifteki bir karışıklık sonucu Beylerbeyi Camii için söylediği tarihte birlikte yer alır, krş. *Hadîkatü'l-cevâmî*, İÜ Ktp., TY, nr. 868, vr. 182^a; TY, nr. 9593, vr. 149^{a-b}).

Fitnat'ın kendileri için tarih manzumeleri yazdığı devlet büyükleri sadârete gelişlerini tebrik ettiği Râgîb Paşa, Silâhdar Hamza Mâhir Paşa ve Silâhdar Mehmed Paşa ile III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'la evlenişini kutladığı (Zilkade 1177/Mayıs 1764) Sadrazam Bâhir Mustafa Paşa'dır. Hem baba hem anne tarafından köklü bir ilmiye ailesine mensup oluşu, tarih manzumelerinde ilgisini özellikle bu zümreden şahsiyetler üzerinde toplamış, onların makam ve vazifece yükselişleri, yaptırdıkları çeşme, ev, köşk, yalı gibi çeşitli mimari eserler hakkında tarihler düşürmeye yönelmiştir. Fitnat'ın ilmiye sınıfıyla ilgili tarihleri, Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin şeyhülislâm olduğu 1169 (1756) yılı ile kardeşi Mehmed Şerif Efendi'nin meşihata geldiği 1192 (1778) yılı arasındaki devreyi içine alır. İlmiye tarihinde yükseldikleri yeni makam ve vazifelerin yanı sıra yaptırdıkları mimari eserler için Fitnat'ın söylediği tarihler arasında, anne tarafından büyük babası Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin torunu olan Şeyhülislâm Mehmed Said Efendi'nin evi ve çeşmesi hakkında olanı ailece bir ilgiyi aksettirmektedir. Fitnat'ın, Şeyhülislâm Velîyüddin Efendi ile (1181/1767) Kazasker Damadzâde Murad Efendi'nin (1189/1775) kütüphaneleri için de birer tarih manzumesi söylemekten geri kalmadığı görülür. Bu manzume Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi'nin giriş kapısı üzerine kitâbe olarak konulmuştur (Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 365; aslında on iki beyit olan manzumenin [*Divân-ı Fitnat*, İstanbul 1286,

s. 50-51] kitabeye beş beyti geçirilmiştir). Fitnat'ın tarih manzumeleri, biri I. Abdülhamid'in 28 Safer 1193'te (17 Mart 1779) doğan oğlu Şehzade Süleyman ve diğeri Silâhdar Mehmed Paşa'nın 8 Şâban 1193'te (21 Ağustos 1779) sadârete gelişi hakkında söylediğiyle sona erip daha öteye gitmemektedir.

İçinde bulunduğu zaman ve çevrenin önde gelen şahsiyetleri etrafındaki aktüaliteye yönelik ilgisi, bunlar için düşürdüğü tarihlerle Fitnat'ın divanına azımsanmayacak yekünde manzume katmış ve onun yarısından fazla kısmını meydana getiren bir kanat teşkil etmiştir. Ancak bunlar, hal tercümesi lâıyıkıyla bilinemeyen şairi yaşadığı zamanın içine oturtmaya yardımcı olmakla beraber, onun ebcedle tarih düşürmekteki ustalığını gösterebilir bile esas şairlik yönünü belirtmek için yeterli değildir. Fitnat, asıl hüviyet ve sanat değerini aşk ve hikmet vadisindeki şiirlerinde ortaya koyar. Divan şiirinin dışına çıkılmaz teşrifatına uyarak aşkı kadınca söylemek yerine erkek şairlerden farksız ifade etmesi ve bir kadın şair sıfatı ile gösterdiği üstün kabiliyet, kendisini devrinden başlayarak sevimli ve cazip kıldığı kadar kazandığı şöhretle beraber şiirlerine karşı devamlı bir ilgi uyandırmıştır. Erkek şairlerin uzun bir medrese tahsili ve çeşitli edebiyat çevreleriyle olan devamlı bir temas sayesinde elde edebildikleri edebî kültür ve görgüye sahip bulunması ve eserinde onlardan hiç aşağı kalmayacak şekilde kabiliyet ve maharet göstermekteki başarısı devrinden bu yana daima takdirle karşılanmıştır.

Fitnat Hanım, klasik edebiyatta gelmiş geçmiş kadın şairlerin içinde nazım tekniğine en hâkim, ifadesi en pürüzsüz ve kuvvetli olanı kabul edilmektedir. Bu bakımdan yapılan bir mukayese ona diğer kadın şairlerin en ön safında bir yer tanır (Nüreddin Avni, "Şeref Hanım", *Mekteb*, 4. sene, nr. 17, 19 Cemâziyelevvel 1313/26 Teşrinievvel 1311, s. 107).

Divan şairlerinde görülmesi mütat bazı dil ve ifade kusurlarına onda pek az rastlanmaktadır. İfadesinin düzgünlüğü daima dikkat çeken Fitnat, imaj ve işlediği mazmunlar yönünden sınırlı bir çerçeveye içinde kalmış, parlak teşbihler, çarpıcı imajlar peşinde olmuştur. Bu ise imaj itibarıyla fazla varlık gösteremediği şeklinde yoruma açık bir taraftır. Özellikle devamlı şekilde bülbül, gül, şebboy, nergis, sümbül, ruh, gîsû, hat etrafında toplanan mazmunları işlemiştir.

Bu mazmunlarda, sevgilinin fizik güzelliğini yapan tarafları tabiiattaki güzel varlıklardan üstün tutan, bunları onun güzelliği karşısında hep sönük duruma düşer gösteren bir mukayese yürütmekten hoşlanmıştır. Erkek şairlerde görülmedik şekilde "hat" (delikanlılık çağına basmakta olan erkek çocuğun yüzündeki ayva tüyleri) mazmununu ısrarlı bir tarzda kullanmasında kadınca bir ilgi düşünmek mümkündür.

Mazmunlarında divan şiirinin büyük üstatları derecesinde zenginlik sergilemeyen şair, çeşitlilikten ziyade ele aldıklarını sağlam bir şekilde söylemeye dikkat etmiştir. Aynı mazmunu her ele alışta ötekenden farklı bir ifadeye dökebilmek meziyetini göstermiştir.

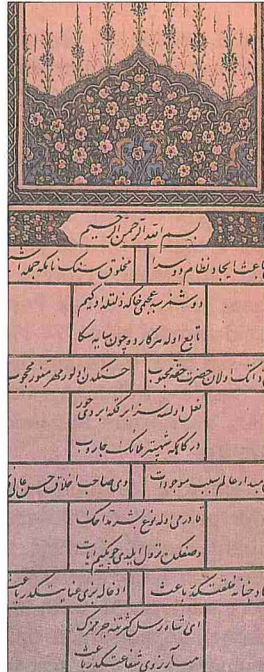
Ferdî hayatının arzularını aksettirmek, mahallî çevreden görüntülere değer vermek yerine eski şiirin mücerredinde kalmayı tercih eden Fitnat Hanım'ın, yanında evsiz kalınsından dolayı hükümdardan yardım dilediği manzumesi divanında sadece bir istisnadan ibarettir. XVII. asırdan bu yana kendini gittikçe hissettiren mahallî renge açılış türünden bir eğilim onda yer bulmamıştır. Bir şeyhülislâmlar ailesi içinde yetişmesine, babasının divanındaki dinî şiirlerin zenginliğine karşılık Fitnat iki na't dışında dinî ilhamlar dile getirmemiş, tasavvufa da açık olmamıştır. Eksiksiz bir mürettep divan meydana getirme peşinde alfabenin her bir harfinde kafiyesi olan gazeller yazmaya heves etmemiş, alfabede mev-

cut harflerden onunu kafiye ve rediflere taban olarak hiç kullanmamıştır.

Fitnat Hanım'ın küçük divanı, klasik şiiri bütün erkân ve esasları ile temsil edebilecek kuvvettedir. I. Mahmud hakkındaki "Bahâriyye"sinin yanı sıra Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defa sadârete gelişine dair "gelen" redifli "teşrifîyye"si ve Şeyhülislâm Vassâfzâde Esad Efendi'ye olan "Kalemiyye" kasidesiyle müseddes bahâriyyesi, şöhreti büyük divan şairlerinin divanlarında rahatlıkla yer alabilecek seviyededir. Gazellerinde çok defa Nâbî ve Koca Râgıb Paşa yolunda gitmekten hoşlanmış, onlar gibi hikemî söyleyişlere yönelmiş, öte yandan şiirini Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Nedîm edasında ince duyuş ve ifadelerle örmüştür.

Şiirinin gelişmesinde nazîre tarzı mühim bir yer tutan Fitnat'ın altmış bir tam gazelinde elleri ikisi, bir kısmı bazı şairlerinki ile mükerrer bir dizi içinde yer alır şekilde nazîre yolundadır. Babası ve kardeşinin şiirlerinden başlayarak yaptığı nazîreler Râgıb Paşa, Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım, Haşmet, Nâbî, Nedîm ve Râşid'e kadar uzanır. Nazîrelerinin on dokuzunu hasrettiği kardeşi Mehmed Şerif Efendi nazîre yaptığı şairlerin en baş sırasında gelmekte, bunu nazîrelerinden onu ile babası Esad Efendi, sekiziyle Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi, beş nazîre ile Râgıb Paşa, dörder nazîre ile de Haşmet ve Nâbî takip eder. Râcî ile Râşid'e de birer nazîre söylemiştir. Bunlardan bazıları, kendinden önce belirli bir manzume etrafında başka şairlerinkilerle başlamış bir nazîre zincirinin halkası olarak gelir. Bundan dolayı bu zincir içinde yer alan bir nazîresi sayıca birden fazla şaire yapılmış gibi görünür. Babası ile kardeşine yaptığı nazîrelerin bir kısmı bu durumdadır. Babasını ve Cevri'yi tahmis de etmiş olan Fitnat'ın nazîreleri, asılları yanında silik düşmeleri bir tarafa onlarla başabaş bir söyleyiş değeri gösterir. Bunların asılları derecesinde güzel ve kuvvetli oluşu Fitnat'ın edebî kültürü kadar sanat kabiliyetinden ileri gelen bir neticedir.

Fitnat Hanım'ın şiirinde yer yer öne çıkan hikemî tavırla kanaat ve istişnâ düşüncesine etrafında bir merkezleşme dikkati çeker. Nâbî'ninki gibi "kanaat" redifiyle başlı başına bir manzume de kaleme almış olan Fitnat kanaati üstün bir insanî meziyet, yüksek bir moral değer olarak yüceltmektedir. Belki de babasının uğradığı çeşitli azillerin tesiriyle par-

Fitnat Hanım
divanının
mihrabiyesi
(TSMK, Hazine,
nr. 921)

lak mevki ve makamların yerine istig-nâ ve kanaat köşesini çok daha üstün tutar.

Divanı Mihrî Hatun, Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın divanları yanında hacimce küçük kaldığı halde Fitnat onların hepsinden daha fazla kendisinden bahsettirmiş, antolojilere girmiş şiirleriyle kendini edebiyat tarihine ve yılların eskimeyen zevkine kabul ettirmesini bilmiştir. Sınırlı mazmunları değişik ve ustaca söyleyişlere dökme kabiliyeti, yerli yerine oturmuş sağlam ifadesi, özellikle birer darbimesel kuvvetindeki çeşitli mısralarını yazdıklarından bu yana hâfizaların ortaklaşa malı olmasını sağlamıştır.

Çok tutunmuş dört de şarkı güftesi bulunan Fitnat'ın meşhur gazellerinden bazıları bestelenmek suretiyle daha da yaygınlik kazanmıştır. "Âferin erbâb-ı aşkın kuvvet-i bâzûsuna" mısra ile dillerden düşmeyen gazeli hemen yazıldığı çağda bestekâr Halim Ağa (ö. 1789) tarafından hicaz makamında, "Güller kızarır şerm ile ol gonca gülünce" mısra ile başlayan ve kendisinden bahsedener kadar kendisinden yapılan seçmeler için vazgeçilmez şiiri olan gazeli ise XIX. asır sonlarında bestekâr İbrâhim Ağa tarafından hicâz-ı hümâyun makamında ve nakış ağır semâi usulünde, ikinci defa olarak da Bolâhenk Nûri Bey tarafından hüseyinî makamı ile nakış aksak semâi olarak bestelenmiştir (Hayri Yenigün, "Türk Müsikisi Âleminde Kadın Şairlerimiz", TY, nr. 269, Haziran 1957, s. 932-934).

Fitnat Hanım'ın şairliğinde dikkat çeken bir taraf da lugaz ve muamma yazmaktan çok hoşlanmasıdır. Muammaları devrinin simalarına olan ilgisini aksettirir. Kaleme aldığı zarif lugazlar arasında "cemre" için olanı çok beğenilmiş ve meşhur olmuştur.

Fitnat'ın şöhretini sağlayan divanı klasik edebiyatın ilk safta gelen şairlerinki kadar ilgi görmüş, devamlı istinsahlarla elden ele dolaşmıştır. Bugün sadece İstanbul kütüphanelerinde otuzun üstünde yazma nüshası vardır. Ayrıca her divan şairine nasip olmamış şekilde divanı dört defa basılmıştır.

Fitnat divanının nüshaları iki ayrı tertibe dayanır. İlk tertibi III. Mustafa zamanında meydana getirilmiştir. Kasidelerinden üçü bu tertipte yer alırken gazel sayısı henüz kırkı bile bulmaz. Bundan sonra Fitnat Hanım divanını I. Abdül-

hamid'in saltanatı sırasında ikinci defa tertiplemiştir. Bu yeni tertip birincideki manzumeleri aynen muhafaza ederken Fitnat'ın 1193 (1779) yılı içindekiler kadar olan sonraki manzumelerini bir araya getirmektedir. Divanın, Fitnat'ın el yazısı ile olduğu anlaşılan ve manzumelerin sıraya konmamış bir şekilde yazıldığı ilk tertibine ait müsveddesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 2926). Sayıları zengin bir koleksiyon tutan buradaki Fitnat divanı nüshalarından en güzeli Kevâkibzâde Mustafa Râcih'in nefis ta'likiyle yazılmış fasıl başları tezhipli nüshadır (TY, nr. 1777).

Divanın dört baskısından biri ötekilerden daha büyük kıtada olarak Bulak'ta yapılmıştır. Manzume miktarı eksik olan bu baskıda Fitnat'ın tamamlanmamış gazelleriyle rubâileri ve manzum arz-ı hâli yer almamıştır. En iyi ve en güvenilir baskı, 1264 Ramazanında (Ağustos 1848) Matbaa-i Âmir'e de yapılmış taşbaskıdır. Bunu, 1286 Muharreminde (Nisan 1869) Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nda dizgi ile ve daha büyükçe boyda yapılmış baskı takip eder. Yazma nüshaların bazılarında na'tına sonradan ilâ-

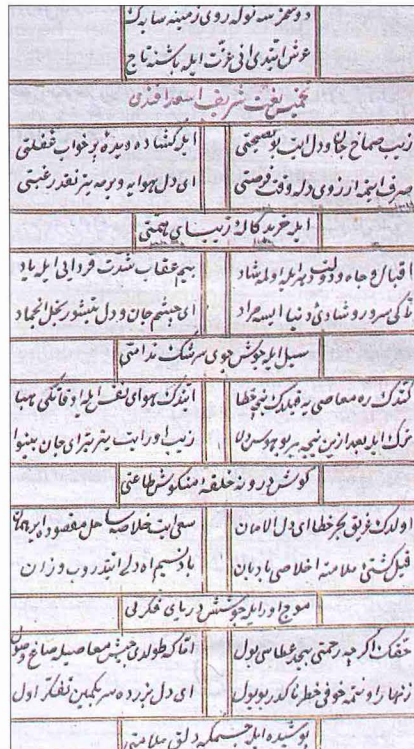
ve edilen on üç kıta ile gazel ve tarihlerden de bazı beyitler burada eksiktir. Bu baskı üzerinden tarihsiz olarak bir taş baskısı daha yapılmıştır. Bu baskıdaki hatalar Tasvîr-i Efkâr Matbaası baskısına nazaran fazladır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın matbu Fitnat divanlarının hepsinin eksik olduğu iddiası ise (*Alanya*, s. 407) mübalağalıdır. İki taş baskısı ile 1286'daki (1869) Tasvîr-i Efkâr Matbaası baskısının tam olan yazma nüshalarından eksik tarafları belirtilenlerden fazla değildir.

Fitnat Hanım'ın şöhret bulmuş, beğenilmiş şiirlerinden bazılarının XIX. yüzyılın başından itibaren Batı dillerine yapılmış şu tercümeleri görülür: Rosenzweig, "Gasele der türkischen Dichterin Fitnet, Text und Übersetzung" (*Fundgruben des Orients*, 1 [1809], s. 234-235); Ch. Schefer, "Poésie turque: Fitnet, femme-poète du XVIIIe siècle" (*Revue de l'Orient*, 2, [1843], s. 91-93). *A History of Ottoman Poetry*'sinde Fitnat'a takdir dolu sayfalar ayıran H. W. Gibb, burada ondan seçtiği beş şiirin tercümelerini verdiği gibi (1905), ondan önce *Turkish Literature* adlı eserinde de (London 1882) bir gazeliyle müsveddesinin İngilizce manzum tercümelerini yapmıştır.

Klasik edebiyatta kendini göstermiş kadın şairlerin en kuvvetlisi ve en meşhuru kabul edilmekle beraber, zamanımız müelliflerinin bazılarınca şairliğinin zayıf bir tarafı olarak genellikle mazmunlarının darlığı ve hayal gücünün fazla olmadığı söz konusu edilir. Hakkında en fazla tekrarlanan hüküm olarak da divan şiirinde şairin hüviyet ve sıfatı ne olursa olsun belirli bir teşrifata uymak, belirli mazmunlar dairesinde kalmak mecburiyeti içinde bulunduğu düşünülmesizim, bir de öbür kadın şairlerde sanki durum daha başkaymış gibi Fitnat'ın şiirlerinde kadınlığını hissettiremediği, kadınlığa mahsus duygular ifade edemediği, duygularında ve işlediği mazmunlarda erkek şairlerden farksız olduğu üzerinde durulur. Öte yandan onun ünlü erkek şairler kadar kabiliyet gösterdiği, onlardan hiç de aşağı kalmadığı kanaatinde olanlar az değildir. İmajları ve mazmunları yönünden değerlendirilşi farklı olsa da dilinin pürüzsüzlüğü ve ifade sağlamlığı daima ve herkesçe teslim edilmiştir. Bir kadın şair olarak emsâlinde ise her zaman üstün sayılmıştır.

Şöhreti ve şairliği hakkındaki takdirler kendisi daha hayatta iken başlayan

Fitnat Hanım'ın, babası Şeyhülislam Esad Efendi'nin na'tına yaptığı tahmisten bir sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5497, vr. 2*)

Fitnat için, Halep'ten İstanbul'a gelişinde onu tanımış ve kendisine gönderdiği divanını incelemiş olan XVIII. asır tarih ve biyografi müellifi Murâdî, "Zamanının şairleri içinde onun mertebesinde şiir söyleyen azdır" der. XIX. asrın sonlarına gelinirken Fitnat, üzerinde gittikçe artan bir ilgi ve takdirle karşılaşılır. "Hanımefendi hazretleri" diye bahsettiği Fitnat'ın Türk kadınları içinde birinci derecede şöhrete eriştiğini söyleyen ve ona devrinin edebiyatında imtiyazlı bir yer tanıyan Nâmîk Kemal kendisini imaj cihetinden Fuzûlî ve Nedîm'den geride, diğer şairlerden ise üstün bulur (*Nâmîk Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Risalesi*, nşr. Necmettin Halil Onan, Ankara 1950, s. 25-26). Güzelliğiyle şöhret bulmuş, beğenilmiş bazı şiirleri meydanda dururken Ziyâ Paşa'nın bunları *Harâbât*'a almayışını tenkit eder (*Tahrîb-i Harâbât*, İstanbul 1304, s. 116). İslâm dünyasının tanınmış kadınlarını toplu bir şekilde ele alan Mehmed Zihni Efendi onu şiirde çok ileri derecede maharete sahip görmektedir. Arap kadın şairi Adeviyye bint Me'mûn ile yaptığı bir mazmun mukayyesinde ikisinde de müşterek olan bir mazmunu ifade eden Fitnat'ı ondan çok daha başarılı bulur (*Meşâhîrû'n-nisâ*, I, 193). Muallim Nâci de şöhreti ve şiirdeki usta seviyesi dolayısıyla ona "meliketü's-şuârâ" unvanının yakışacağını söyler.

1890'lı yıllardan bu yana Fitnat Hanım, hakkında takdir dolu yazılarla artan bir şekilde ele alınırken ortaya konulmuş hemen her edebiyat tarihi kitabında değişik ölçülerde olsa da kendisine yer verilen bir şair olur. Tabii bunlarda haklı olarak hiçbir zaman divan şiirinin büyük üstatları safında görülmemiş, fakat diğer şairlerle aynı ayarda, hatta bazan daha da üstün tutulmuştur. Onun etrafında teşekkül eden literatürde "zamanının yegânesi, varlığı ile Osmanlılığın iftihar edeceği bir kadın olduğu", "böyle bir kadının en ileri milletlerin bile kadınlarına şeref vereceği" gibi hüküm ve değerlendirmelerle karşılaşılır. Yaşadığı ortamı aşmış, Osmanlı kadınlığının sesini duyurmuş bir kadın olarak kendisine saygı gösterilir, ismini edebiyat tarihinin hürmetle anacağı kadınlardan biri olduğu ifade edilir.

Divan edebiyatında kendisinden sonra gelen kadın şairler onu bir zirve gibi görmüşler, kendilerinin onun mertebesine erişebilecek kabiliyet ve seviyede olmadıklarını ifade etme ihtiyacını duymuşlardır. Şiirleri onunkinden sayıca çok

fazla olan Leylâ Hanım (ö. 1847), "Fitnat merhûmeyi tanzîre yoktur kudretim / Hâme taksîrin bilip nâcâr kendin gösterir" derken (*Divân-ı Leylâ Hanım*, İstanbul, ts., s. 59) divanı onunkinden birkaç misli hacimde olan Şeref Hanım da (ö. 1861) onun gibi bir kadın şairin bir daha kolay kolay gelmeyeceğini itiraf eder: "Hâh ü nâhah Şeref kadrini bilsin yârân / Âleme bir dahi Leylâ ile Fitnat gelmez" (*Divân-ı Şeref Hanım*, İstanbul 1292, s. 23).

Fitnat'ın şiirdeki şöhretinden başka nesir vadisinde de kaleminin kuvvetinden bahsedilmiş, güzel mensur yazıları olduğu haber verilmiştir. İçindeki ipuçlarından, kardeşi Mehmed Şerif Efendi tarafından daha şeyhülislâm olmadan önceki bir tarihte kendisine gönderildiğini tesbit ettiğimiz nevrüz münasebetiyle yazılmış aile içi bir mektuba verdiği cevap, onun eski münşiyâne nesir sanatına hâkimiyetini gösteren bir örnek olarak elde bulunmaktadır ([Mustafa Refik], *Letâif-i İnşâ*, İstanbul 1282, s. 30-33; bu metin bir kısmı ile *Mecmûa-i Âsâr*, nr. 5, 1299, s. 135-137'de de mevcuttur).

Fitnat Hanım'ın adını, şiiriyle kazandığı şöhret ve takdir yanında şahsiyeti etrafında meydana gelmiş fıkralar da ayrıca yaşatmıştır. Hazırcevaplığı ve irticâlen şiir söyleme kabiliyeti, kendisiyle Râgıb Paşa ve şair Haşmet arasında geçtiği rivayet edilen bazı fıkraların doğmasına yol açmıştır. Ağızdan ağıza dolaşan, çeşitli letâif kitaplarına da birtakım varyantlarla geçen, bir kısmı hayal mahsulü ve açık saçık mahiyette olan bu nükteli fıkraların dayandığı esas yazılı eski kaynaklar tesbit edilebilmiş değildir. Bunlardan biri, balmumcu güzeli fıkrasında olduğu üzere diğer kadın şair Leylâ Hanım'a isnat olunduğu gibi (meselâ bk. *Meşâhîrû'n-nisâ*, II, 195) bazıları da başka fıkra kahramanlarına ait iken ona mal edilmiş durumdadır (hakkındaki fıkraların bir kısmı için bk. *Nevâdirü'z-zürefâ*, İstanbul, ts., III, 278-279; Mehmed Tefvîk, *Hazîne-i Letâif*, İstanbul 1302, s. 6; Fatma Aliyye, *Ma'lûmât*, XI/245, s. 96; Fâik Reşad, *Külliyât-ı Letâif*, İstanbul 1328, I, 126; Gibb, *HOP*, 1905, IV, 153; Atsız, "Koca Ragıp Paşa, Haşmet ve Fitnat Hanım Arasında Şakalar", *Çınaraltı*, nr. 3, 23 Ağustos 1941, s. 5; Hilmi Yücebaşı, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1976, s. 160-163).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 340^{a-b}; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, Ha-

lep 1291, II, 117-118; Fatîm, *Tezkire*, s. 214, 330-331; Mehmed Zihni, *Meşâhîrû'n-nisâ*, İstanbul 1295, I, 193; II, 140-142; Ahmed Rifât, *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1300, V, 206; Muallim Nâci, "Numûne-i İntihâb: Fitnat", *Mecmûa-i Muallim*, nr. 48, İstanbul 27 Zilhicce 1305, s. 189-190; a.mlf., *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 219-250; Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, İstanbul 1311, s. 40-42; *Kâmûsü'l-a'lâm* (1314), V, 3416-3417; *Sicill-i Osmani* (1315), IV, 24-25; Mehmed Celâl, "Fitnat", *Terakkî*, sene 2, nr. 3, İstanbul 29 Rebülâhîr 1316, s. 17-18; Fatma Aliyye, "Nâmâdârân-ı Zenân-ı İslâm", *Ma'lûmât*, XI/245, 22 Rebüllevvel 1318, s. 95-96; Rîzâeddin b. Fahreddin, *Meşhur Hatunlar*, Orenburg 1904, s. 345-347; Gibb, *HOP*, 1905, IV, 150-159; K. J. Basmadjian, *Essai sur l'histoire de la littérature ottomane*, İstanbul 1910, s. 144-145; Şehâbeddin Süleyman, *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmaniyye*, İstanbul 1328, s. 218-220; Ali Kemal, "Fitnat", *Peyâm. Edebi İlavê*, nr. 4, 19 Kânunievvel 1329, s. 1; M. Ekrem, "Fitnat Hanım", a.e., nr. 37, 22 Mayıs 1330, s. 5; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 372; *Osmanlı Müellifleri* (1338), II, 368-370; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târîh-i Edebiyyât Dersleri*, İstanbul 1338, I, 219-220; Ali Cânib [Yöntem], "Zübeyde Fitnat Hanım", *YM*, nr. 30, 31 Kânunîsânî 1918, s. 73-76; a.mlf., "Fitnat Hanım", *HM*, nr. 92, 30 Ağustos 1928, s. 6-7; a.mlf., "Fitnat", *İA* (1947), IV, 626-627; Sadeddin Nûzhet [Ergun], *Türk Edebiyatı ve Numûneleri*, İstanbul 1931, s. 501-502, 569-570; İsmail Hikmet, *Koca Ragıp Paşa ve Fitnat*, İstanbul 1933, s. 26-32; Mehmet Halit [Bayn], "Fitnat Hanım", *AYB*, nr. 19-20, Ağustos 1933, s. 298-300; Âgâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri*, İstanbul 1933, s. 345; "Fitnet", *El*, III, 115; Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, İstanbul 1941, s. 32; Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul 1946, s. 402-410, 426; Ferit Ragıp Tuncor, "Türk Kadın Şairleri: Fitnat [Zübeyde]", *Kadın Gazetesi*, nr. 177, 17 Temmuz 1950; nr. 178, 24 Temmuz 1950; Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Şiiri. XVIII. Yüzyıl*, İstanbul 1955, s. 15, 105-108; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1959, IV/2, s. 549; Gövsâ, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* [1948], s. 142-143; Karatay, *Türkçe Yazmalar* (1961), II, 209-210; F. Taeschner, "Die osmanische Literatur", *HOR*, V/1 (1963), s. 324; Walther Björkmann, "Die klassisch-osmanische Literatur", *Ph. TF*, II (1964), s. 449; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (1970), s. 526 [R. Ekrem Koçu], "Fitnat Hanım", *İst.A*, XI (1971), s. 5806-5807; Banarlı, *RTET* (1977), II, 768-770, 977; Sedit Yüksel, "Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yeri", *TDe*, VII (1977), 32-33; Fahir İz, "Fitnat", *El²* (İng.), II (1977), s. 953; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 921-922; Hasan Aksoy — Nermin Pekin, "Fitnat Hanım", *TDEA*, III (1979), s. 223; *Büyük Türk Klasikleri* (1988), VII, 11-15; TYDK, III, 832-840.

ÖMER FARUK AKÜN

FITRA
(bk. FİTRE).